

PIETŲ ŽEMAIČIŲ DIFTONGOIDŲ *iⁱ*, *ū^u* (= bk. *ie*, *uo*) FONETINĖS YPATYBĖS

JONAS BUKANTIS

1. Įvadinės pastabos

R. Gotjo (Gauthiot) bene pirmasis pastebėjo, kad pietų žemaičiai vietoj bk. *ie* taria ne tokį pat garsą, kaip bk. *y* atitikmenį. 1911 m. jis rašė, kad žemaičiai vietoj bk. *ie* taria tik diftongus: šiaurėje *ej* arba labai siaurą ir uždara *ě*, pietuose – *ij* arba *i+j*¹. Paskui ir V. Grinaveckis keletą kartų minėjo, kad vietoj bk. *uo* šiauriniame pietų žemaičių pakraštyje yra tariamas diftongas *uy* (*jūyc* „juodas“, *ūuga* „uoga“)². Vadinasi, galima manyti, kad bk. *ie*, *uo* ir *y*, *ū* atitikmenys pietų žemaičių tarmėje nėra tapatūs garsai. Gaila, kad Gotjo idėja buvo nepastebėta ar užmiršta. Vėliau ir V. Grinaveckis tokių diftongų nebemini ir gina nuomonę, kad bk. *ie*, *uo* ir *y*, *ū* atitikmenys pietų žemaičių tarmėje visai vienodi³. Tokios nuomonės laikosi ir daugelis kitų kalbininkų.

Vėliau net keletas autorių įrodinėjo, kad pietų žemaičiai vietoj bk. *ie*, *uo* taria kitokius garsus, negu bk. *y*, *ū* atitikmenys⁴. Šiuo klausimu jau kuris laikas tęsiasi diskusija⁵, pasirodė net grynai spekuliatyvių straipsnių⁶. Tai ir paskatino patikrinti faktus objektyvesniais metodais ir tyrimų duomenimis pagrįsti vieną ar kitą nuomonę.

2. Tyrimo metodika

Šio eksperimento tikslas – patikrinti, ar pietų žemaičiai skiria bk. *ie*, *uo* atitikmenis nuo *y*, *ū* atitikmenų, nustatyti jų fonetinių ypatybių skirtumus. Audiciniam tyrimui paimtos žodžių poros, besiskiriančios tyrinėjamoju elementu (skliausteliuose pateiktas diktorių iš vakarinio pietų žemaičių pakraščio kirčiavimas): *pūlė* (*pūlė*) „puolei“ – *pūlė* (*pūlė*) „pūliai“, *grūda* (*grūda*) „gruoda“ – *grū-*

¹ Gauthiot R. Über den litauischen ē-laut. – Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft, 1911, Bd. V., p. 267.

² Grinaveckis V. Šiaurės vakarų dūnininkų tarmės fonetinės ypatybės ir jų raida. – VVPI Mokslo darbai, 1960, t. XI, p. 70 ir Grinaveckis V. Žemaičių tarmės vokalizmo susiformavimas. – Kalbotyra, 1963, t. VI, p. 45.

³ Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija. V., 1973, p. 180.

⁴ Stulgaitė-Ramanauskienė N. Paakmenio (Šilalės raj.) tarmės fonetika. Dipl. darbas. V., 1969, p. 51–54; Girdenis A. Ką turi dūnininkai vietoj literatūrinės kalbos *ie*, *uo*. – Baltistica, 1970, t. VI(2), p. 143; Bagvilaitė R. Varnių tarmės fonetika. Dipl. darbas. V., 1975, p. 123.

⁵ Diskusiją žr. Baltistica, 1974, t. X(2), p. 187; 1975, t. XI(2), p. 185; 1976, t. XII(2), p. 188.

⁶ Grinaveckienė E. Lietuvių literatūrinės kalbos *ie*, *uo* atitikmenys dūnininkų tarmėje. – Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai. V., 1977, p. 209. Tame straipsnyje mėginama grynai empirinę, eksperimentinę diftongoidų problemą išspręsti bendro pobūdžio samprotavimais ir tam tikrų neesminių A. Girdenio apsirikimų kritika. (Čia paminėtina, kad žodis *gruodas* bent jau karklėniškių šnekteje tikrai vartojamas – *plikšalai* ten reiškia ne „gruoda“, o „šaltį be sniego“.)

da (grūda) „grūda“, pūda (pūda) „puoda“ – pūda (pūda) „pūdo“, rīta (rīta) „rietā“ – rīta (rīta) „rytā“, rīts (rīts) „rietas“ – rīts (rīts) „rytas“, līti (līte) „lieti“ – līti (līte) „lyti“, līs (līs) „lies“ – līs (līs) „lis“. Su šiais žodžiais buvo sudaryti trumpi vienodo ritmo sakiniai tokiu principu, kad tiriamieji žodžiai būtų sakinio viduryje (po jų buvo trumpi nereikšmingi žodeliai): *dabą pradies lītī tatā, tas giēlēs reiks lītī tatā, suplīš pīna i pūda tatā, nupjovīs šlina pūda tatā* ir t. t. Sakiniai su panašiais žodžiais buvo ne greta. Po to tekstas įrašytas į magnetofono juostą. Įrašai daryti tiek VVU Audiovizualinių laboratorijų įrašų studijoje, tiek mokyklose, informantų namuose (t. y. „lauko“ sąlygomis). Įrašams naudoti magnetofonai „Tembr“ ir „Daina“ su geros kokybės kryptiniu mikrofonu MD-52A. Diktoriai buvo iš Kražių, Karklėnų, Kaltinėnų, Varnių, Laukuvos, Kvedarnos, Švėkšnos. Visi jie gyvena savo gimimo vietose arba neseniai iš jų išvykę, gerai moka tarmę ir aktyviai ją vartoja. Diktoriais nieko nebuvo aiškinama, jie turėjo tik perskaityti pateiktus sakinius. Lygiagrečiai buvo įrašinėjami ir izoliuoti tariaimi žodžiai, surašyti poromis ir atskirai. Iškarpyti iš sakinių tiriamieji žodžiai buvo sumontuoti atsitiktine tvarka į ištisinę juostą taip, kad kiekviena pora pasikartotų 3 kartus, o tarp atskirų porų būtų neilgos pauzės. Auditoriais buvo apie 150 žmonių (daugiausia vyresniųjų klasių mokiniai ir pagyvenę supratingesni žmonės) iš Šaukėnų, Varnių, Kvedarnos, Švėkšnos, Šilalės, Karklėnų, Kražių. Prieš eksperimentą auditoriams nieko nebuvo aiškinama, jie nebuvo treniruojami⁷, nebuvo tikrinama ir jų klausia. Kiekvienas auditorius, klausydamas įrašo ir turėdamas prieš akis abu galimus kontekstus, specialioje kortelėje turėjo parašyti, kurį iš laukiamų dviejų žodžių girdėjo pirmą. Eksperimentuota tiek su izoliuotai ištartais, tiek iš sakinių iškarpytais žodžiais.

Tiesioginio skaitymo metodu visai nesinaudota – visi eksperimentai atlikti su magnetofono įrašais. Tyrimo rezultatai įvertinti statistiškai⁸.

Instrumentiniais metodais buvo bandoma nustatyti fonetinės bk. *ie, uo* ir *y, ū* atitikmenų savybės. Iš audiciniams eksperimentams naudotų įrašų kopijų bei papildomų įrašų iškarpius reikalingus žodžius ir sumontavus juos į ištisinę juostą, KPI-69 tipo spektrografu (juostos greitis 63,3 mm/s, laiko žymės 0,02 s, analizės laikas 0,004 s) padarytos spektrogramos ir CI-33 tipo oscilografu – oscilogramos (juostos greitis 264,2 mm/s, laiko žymės – 0,01 s). Instrumentiškai buvo tyrinėjami garsai ir žodžių galūnės. Tam tikslui įvairia tvarka paimtos tokios žodžių poros: *šūš^š, šuo* – *lašūš*, *lašūš* „*rudūš*“, *ruduo* – *rudūš* „*rudūš*“, *sesūš* „*sesuo*“ – *visūš* „*visūš*“, *pī-mūš* „*piemuo*“ – *pīrmūš* „*pīrmūš*“, *ausīš* „*ausies*“ – *sausīš* „*Sausys*“, *pušīš* „*pušies*“ – *pušīš* „*Pušys*“, *širdīš* „*širdies*“ – *gaidīš* „*gaidys*“, *pirtīš* „*pirties*“ – *pirtīš* „*pietys*“. Diktoriais visi žodžiai buvo užrašyti arba labai supaprastinta transkripcija (t. y. abiem atvejais su vienodais *y, ū*, pvz.: *šūš* – *lašūš*, *pirtīs* – *pytīs*), arba tiesiog bendrine kalba (dirbant su studentais ir mokiniais). Spektrogramose

⁷ Šį dalyką reikia specialiai pabrėžti, nes diskusijoje kai kurie autoriai treniravimą ir mokymą ypačingai prikaišiojo.

⁸ Tyrimo naudotas vad. *u* kriterijumi. Apie audicinio tyrimo metodus žr.: Hill A. A. The Current Relevance of Bloch's „Postulates“. – *Language*, 1967, vol. 43, p. 203–207; Fintoft K. Acoustical Analysis and Perception of Tonemes in some Norwegian Dialects. Oslo – Bergen – Tromsø, 1970; Magner T. F., Matejka L. Word Accent in Modern Serbo-Croatian. University Park and London, 1970 ir kiti. Statistinio įvertinimo metodai paimti iš kn.: Урбах В. Ю. Биометрические методы. М., 1964.

matuota garsų trukmė (milisekundėmis), jų formantinių zonų vidurio dažnumas trijuose taškuose (garso pradžioje, viduryje ir pabaigoje) ir jų platumas – diapazonas (hercais), taip pat prieš tiriamuosius garsus esančių sonantų pirmosios ir antrosios formantinių zonų vidurio dažnumas ir platumas. Oscilogramose matuotas garsų intensyvumas (dB), pagrindinio tono diapazonas (0,1 pustonio), atstumas nuo garso pradžios iki intensyvumo viršūnės (milisekundėmis), atstumas nuo garso pradžios iki tono viršūnės (milisekundėmis), atstumas iki žemiausio intensyvumo taško (milisekundėmis). Statistiškai apdorojant tyrimo rezultatus, skaičiuotas aritmetinis vidurkis (\bar{x}), standartinis nukrypimas (s), variacijos koeficientas (v), 95% patikimumo intervalas (\pm). Gautųjų rezultatų reikšmingumas patikrintas Stjudento kriterijumi⁹.

3. Audicinio tyrimo rezultatai

Nors audicinio tyrimo sąlygos nebuvo palankios (magnetofonas šiek tiek iškraipo garsus, klausyta atsitiktinėse patalpose), rezultatai nedviprasmiškai rodo, kad pietų žemaičiai vietoj bk. *ie*, *uo* ir *y*, *ū* taria skirtingus garsus. Reikia pažymėti, kad daug geriau skiriami izoliuoti ištarti žodžiai, negu iš sakinių iškarpyti. Tai savaime suprantamas dalykas, nes sakinyje esančio žodžio reikšmė paprastai aiški iš konteksto, todėl toks žodis tariamas ne taip kruopščiai, kaip izoliuotas¹⁰ (žr. 1 ir 2 lenteles; P reiškia teisingų atsakymų procentą, L_p – patikimumo intervalą).

Iš lentelių matyti, kad teisingų atsakymų skaičius peržengia ne tik paprasto spėliojimo, bet ir 67% tikimybės ribą: u kriterijaus reikšmė visais atvejais viršija kritinę. Vadinasi, keliant net griežčiausius reikalavimus, skirtumas tarp bk. *ie*, *uo* ir *y*, *ū* atitinkamų ne tik egzistuoja, bet ir aiškiai yra distinktyvinis – *i*ⁱ, *ū*^ū, ir *i*, *ū* yra aiškiai skirtingi fonologiniai elementai.

4. Spektrografinio tyrimo rezultatai

A. Girdenis teigė, kad diftongoidai esą ilgesni už atitinkamus monofongus¹¹. Iš klausos ir autoriui, ir apklaustiesiems tarmės atstovams taip pat atrodė, kad ilgesni yra *i*ⁱ, *ū*^ū. Tačiau trukmės matavimai parodė priešingą dalyką: diftongoidų tarimo trukmės vidurkiai yra gerokai mažesni už monofongų. Toks įspūdis susidaro, matyt, todėl, kad diftongoidai tarimo pradžioje yra atviresni, mažiau panašūs į monofongus, pabaigoje jie tariami panašiai kaip atitinkami balsiai. Toks tarimo dvibalsiškumas, matyt, ir sudaro didesnės trukmės iliuziją. Iš 3 lentelės matome, kad trukmės patikimumo intervalai beveik nesusikerta – išimtį sudaro tik pora *līti* – *liti*. Neigiamas rezultatas šiuo atveju greičiausiai gautas todėl, kad sonantas *l* spektrogramose ir oscilogramose sunkokai atskiriamas nuo balsių.

⁹ Apie šiame darbe panaudotą tyrimo ir statistinio įvertinimo metodiką žr. Girdenis A. Prozinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje (Trukmė, pagrindinis tonas, intensyvumas). – Kn.: Eksperimentinė ir praktinė fonetika. V., 1974, p. 160.

¹⁰ Plg. Liberman Ph. Intonation, Perception and Language (Research Monograph No 38). Cambridge (Massachusetts), 1966, p. 162–166 (ten akivaizdžiai parodyta, kad iš rišlios kalbos išskirtus žodžius auditoriai labai blogai skiria).

¹¹ Girdenis A. Min. str. – Baltistica, t. 6(2), p. 144.

Izoliuoti žodžiai¹³

Žodžių poros	n	P (%)	Lp (%)	$u \geq u_p$	Neskyrimo tikimybė
<i>grūda – grūda</i>	100	94	86,2 ÷ 98,8	7,3 > 3,29	0,001
<i>pūylė – pūlė</i>	100	85	76,1 ÷ 92,3	4,3 > 3,29	0,001
<i>pūda – pūda</i>	100	86	77,1 ÷ 93,3	4,5 > 3,29	0,001
<i>rįjts – rįts</i>	100	95	87,6 ÷ 99,2	7,7 > 3,29	0,001
<i>lįjtj – lįtj</i>	100	90	81,4 ÷ 96,2	5,8 > 3,29	0,001
Iš viso	500	90	86,5 ÷ 93,1	12,9 > 3,29	0,001

Žodžiai sakiniuose

Žodžių poros	n	P (%)	Lp (%)	$u \geq u_p$	Neskyrimo tikimybė
<i>riįts – rįts</i>	220	81,4	75,2 ÷ 86,9	4,9 > 3,29	0,001
<i>rįjtus – rįtus</i>	220	76,9	70,6 ÷ 82,7	3,27 > 2,58	0,01
<i>lįjtj – lįtj</i>	220	75,4	69,1 ÷ 81,3	2,7 > 2,58	0,01
<i>lįjs – lįs</i>	220	75,4	69,1 ÷ 81,3	2,7 > 2,58	0,01
<i>grūda – grūda</i>	220	78,2	71,8 ÷ 83,9	3,7 > 3,29	0,001
<i>kūda – kūda</i>	220	74,5	68,1 ÷ 80,4	2,41 > 1,96	0,05
<i>pūda – pūda</i>	220	75,9	69,5 ÷ 81,7	2,89 > 2,58	0,01
<i>pūlė – pūlė</i>	220	74,5	68,1 ÷ 80,4	2,41 > 1,96	0,05
<i>tū – tū</i>	220	89,1	83,4 ÷ 93,8	8,12 > 3,29	0,001
Iš viso	1980	77,9	75,8 ÷ 79,9	10,9 > 3,29	0,001

Taigi trukmės analizė ir jos statistinis įvertinimas rodo, kad tiriamųjų garsų trukmė yra skirtinga. Stjudento kriterijaus reikšmė taip pat gerokai viršija kritinę – trukmė yra vienas i^l , $ū^u$ ir i , $ū$ skiriamųjų požymių.

Kadangi 3 lentelėje pateikti tik iš sakinių iškarpyti žodžiai, tiriamieji garsai gana trumpi¹³. Izoliuotai ištartų žodžių garsai gerokai ilgesni, bet vienių ir kitų trukmės skirtumo statistinis įvertinimas rodo, kad diftongoidai i^l , $ū^u$ yra reikšmingai trumpesni už monofongus i , $ū$: $pū^u da$ ($n = 14$) -205 (197 ÷ 213) ms, $pū da$ ($n = 14$) -233 (225 ÷ 237) ms, $lį^s$ ($n = 14$) -158 (154 ÷ 162) ms, $lįs$ ($n = 14$) -182 (176 ÷ 188) ms.

¹³ Skaiciuojant u kriterijų, ϕ , reikšmė imta 67% (t. y. 2/3 galimų atsakymų) ribai. Lp reiškia 95% patikimumo intervalą.

¹⁴ Garsų ribos spektrogramose ir oscilogramose beveik visais atvejais buvo gana aiškios.

Bendroji *i*, *ū* ir *i*, *ū* trukmė

Žodžiai	n	\bar{x} (ms)	s (ms)	v (%)	\div (ms)	$t \geq t_{\alpha}$	P (%)
<i>pūilė</i>	15	112	6	5,1	109 ÷ 115	} 3,84 > 3,65	99,9
<i>pūlė</i>	15	122	8	7	117 ÷ 127		
<i>pūda</i>	15	128	12	9,1	122 ÷ 134	} 2,44 > 2,04	95
<i>pūda</i>	15	139	13	9,6	132 ÷ 146		
<i>rīta</i>	15	114	8	7,1	109 ÷ 118	} 4,68 > 3,65	99,9
<i>rīta</i>	15	128	8	6,5	124 ÷ 132		
<i>rīts</i>	15	111	5	4,4	108 ÷ 114	} 5,9 > 3,65	99,9
<i>rīts</i>	15	123	7	5,7	119 ÷ 127		
<i>līti</i>	15	134	12	9,2	124 ÷ 144	} 1,0 < 2,04	-
<i>līti</i>	15	138	10	7,3	132 ÷ 144		
<i>līs</i>	15	114	12	10,3	108 ÷ 120	} 4,58 > 3,65	99,9
<i>līs</i>	15	136	14	10,6	128 ÷ 144		
<i>snīks</i>	15	106	7	8,1	101 ÷ 111	} 4,9 > 3,65	99,9
<i>nīks</i>	15	133	17	14,8	122 ÷ 141		

Žodžių galūnėse esantys diftongoidai *i*, *ū* taip pat dažniausiai yra trumpesni už atitinkamus monoftongus, bet jų trukmės skirtumas nepastovus ir statistiškai nereikšmingas. Matyt, galūnėse garsų trukmę labiau veikia intonacija bei kiti faktoriai.

Formantių zonų vidurio dažnumų matavimas irgi parodė neabejotinus bk. *ie*, *uo* ir *y*, *ū* atitikmenų skirtumus (žr. 4 lentelę).

Didžiausią reikšmę visų diftongoidų ir monoftongų skyrimui turi pirmoji formantinė zona (*i* ir *ū* ji yra ir vienintelė). Diftongoidų pradžios pirmosios formantinės zonos vidurio dažnumas visada yra didesnis už monoftongų. Garsų pradžios dažnumų net mažiausias skirtumas yra statistiškai reikšmingas, nes dažnumai įvairuoja nežymiai. Pvz.: *pūilė* – \bar{x} = 380 Hz, s = 8 Hz, v = 3,8%, \div = 374 ÷ 384 Hz, *pūlė* – \bar{x} = 370 Hz, s = 7 Hz, v = 2,2%, \div = 363 ÷ 371 Hz, $t = 2,38 > 2,04$, P = 95%; *rīta* – \bar{x} = 400 Hz, s = 9 Hz, v = 2,2%, \div = 393 ÷ 407 Hz, *rīts* – \bar{x} = 360 Hz, s = 8 Hz, v = 2,2%, \div = 356 ÷ 364 Hz, $t = 13,3 > 3,65$, P = 99,9% ir t. t.

Garsų vidurio ir pabaigos pirmosios formantinės zonos vidurio dažnumų skirtumas nėra dėsningas, diftongoidų ir monoftongų tarimas nuo garso vidurio dažniausiai sutampa. Aiškiausiai garsų skirtumą rodo pirmosios formantinės zonos vidurio dažnumų kitimas. Monoftongų *i*, *ū* dažnumas praktiškai yra pastovus nuo garso pradžios iki pabaigos, retkarčiais tarimo pabaigoje gali nežymiai nusileisti (*rīts*). Diftongoidų *i*, *ū* pradžioje dažnumas visada yra didesnis, apie vidurį jis smarkiai krinta, pabaigoje gali išlikti toks pat, nusileisti arba net pakilti.

Konkretus antrosios formantinės zonos vidurio dažnumas nerodo jokio šakninių *i* ir *i* skirtumo, nes jis arba sutampa, arba nedėsningas varijuoja. Statistiškai reikšmingą *i* ir *i* skirtumą rodo atstumas tarp pirmosios ir antrosios formantių

Formantių zonų vidurio dažnumai¹⁴

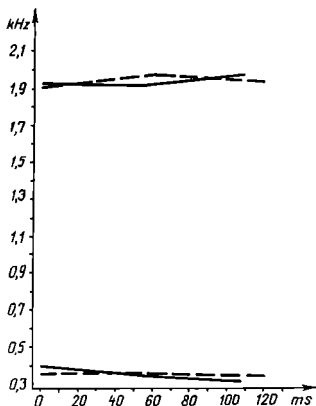
Žodžiai		Garso pradžia (Hz)	Garso vidurys (Hz)	Garso pabaiga (Hz)	Sonantų formantinės zonos (Hz)
<i>pūylė</i>	15	380	350	340	
<i>pūlė</i>	15	370	370	370	
<i>pūyda</i>	15	380	340	340	
<i>pūda</i>	15	350	350	350	
<i>rīta</i>	15	360/1820	310/2000	330/1960	420/1800
<i>rīta</i>	15	350/1880	350/2000	350/1960	340/1800
<i>rīts</i>	15	400/1920	350/1920	330/1980	420/1800
<i>rīts</i>	15	360/1900	360/1980	350/1950	380/1800
<i>liūtį</i>	15	370/1890	350/2000	330/1960	320/1780
<i>liūtį</i>	15	330/1960	330/2040	330/2020	300/1780
<i>liis</i>	15	380/1950	310/2000	340/1960	420/1720
<i>līs</i>	15	350/1910	350/1990	350/1980	380/1800
<i>snįks</i>	15	360/1910	340/1990	340/1960	380/1840
<i>nlks</i>	15	350/1960	350/2000	350/1960	380/1950

zonų vidurio garsų pradžioje. Diftongoido i^i atstumas visada yra mažesnis, negu monoftongo i . Toks pat yra ir skirtumas tarp sonantų formantių zonų vidurio – sonantų, esančių prieš i atstumas tarp formantių zonų vidurio 20 – 110 Hz didesnis, negu esančių prieš i^i . Skirtumas statistiškai aiškiai reikšmingas. Taigi sonantai prieš monoftongą i turėtų būti gerokai minkštesni. Gana tvirtai galima teigti, kad šakniniai diftongoidai i^i , u^u tarimo pradžioje yra žemesnio pakilimo (jų F_1 yra aukštesnis), atviresni, negu atitinkami monoftongai (tai patvirtina ir nevienodas sonantų minkštumas – prieš įtemptesnį aukštesnio pakilimo i sonantai minkštesni). Be to, tarimo pradžioje i^i yra kompaktiškesnis (atstumas tarp formantių zonų mažesnis) už i (žr. 1 pav.).

Analogiškai turėtų būti ir su u^u – u , tik čia apie tuos požymius sunku spręsti dėl F_2 neryškumo. Visa tai leidžia daryti išvadą, kad monoftongai nuo diftongoidų ryškiausiai skiriasi savo tarimo pradžia. i , u yra panašūs į atitinkamus bendrinės kalbos balsius (tik gal kiek trumpesni), i^i , u^u tarimo pradžioje savo kompaktiškumu, mažesniu įtempimu ir pakilimu panašesni į vidutinio pakilimo balsius. Maždaug nuo vidurio jų artikuliacija ir akustinės savybės nedaug skiriasi nuo atitinkamų tikrųjų monoftongų. Galūniniai i^i , u^u ir i , u iš klausos skiriami daug geriau, negu šakniniai. Spekttrinė analizė parodė tik du statistiškai reikšmingus jų skiria-

¹⁴ Kadangi spektrogramose aiškiai matyti tik pirmoji u^u , u formantinė zona, čia pateikti tik jos vidurio dažnumai. u , i skaitiklyje pateikti pirmosios, vardiklyje – antrosios formantinės zonos vidurio dažnumų vidurkiai (Hz).

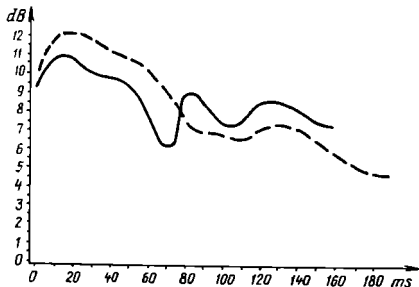
muosius požymius. Monoftongų \bar{u} pirmosios formantinės zonos vidurio dažnumas visada pastovus, diftongoidų \bar{iu}^{st} kinta (tarimo pradžioje ir pabaigoje būna panašus, viduryje žemesnis). Be to, monoftongų dažnumas pradžioje yra mažesnis. \bar{i}^{st} ir \bar{i} skiriasi pirmosios formantinės zonos garsų vidurio dažnumais. Diftongoidų dažnumai 20–60 Hz yra didesni, negu monoftongų.

1 pav. $\bar{i}^{\text{st}}\bar{i}$ spektrogramų schemas. Išsiline linija pažymėti \bar{i}^{st} ($r\bar{i}^{\text{st}}\bar{i}$), punktyrine – \bar{i} ($r\bar{i}^{\text{st}}$) formantinių zonų vidurio dažnumai

5. Oscilgrafinio tyrimo rezultatai

Oscilgrafinė analizė parodė, kad nei absoliutus pagrindinio tono aukštis, nei intensyvumas, nei jų vidurkiai, nei tono bei intensyvumo viršūnių padėtis garsų skyrimui reikšmės neturi. Tik diftongoidų intensyvumo viršūnės yra arčiau garso pradžios, negu monoftongų. Skirtumas, nors ir gana dėsningas, statistiškai nereikšmingas, nes, matyt, per mažas buvo prabos tūris.

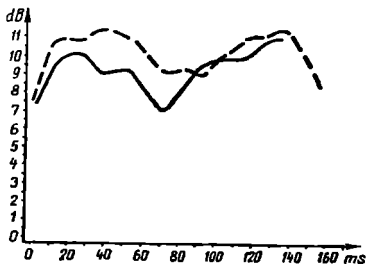

2 pav. $\bar{i}^{\text{st}}\bar{i}$ intensyvumo kreivė. Išsiline linija pažymėtas \bar{i}^{st} ($l\bar{i}^{\text{st}}\bar{i}$), punktyrine – \bar{i} ($l\bar{i}^{\text{st}}\bar{i}$) intensyvumas

Atstumas iki žemiausio intensyvumo taško

Žodžiai	n	\bar{x} (ms)	s (ms)	v (%)	\div (ms)	$t \geq t_{\infty}$	P (%)
<i>rįjts</i>	5	76	8	10,5	67 ÷ 85	} 5,6 > 4,59	99,9
<i>rįts</i>	5	120	4	4,1	114 ÷ 126		
<i>lįtįj</i>	5	72	6	8,3	65 ÷ 79	} 9,1 > 4,59	99,9
<i>lįtj</i>	5	108	3	3,1	104 ÷ 112		
<i>grūyda</i>	5	92	8	8,7	84 ÷ 102	} 3,25 > 3,17	99
<i>grūda</i>	5	105	4	3,8	101 ÷ 109		
<i>kāyda</i>	5	140	1	0,7	139 ÷ 141	} 5,5 > 4,59	99,9
<i>kāda</i>	5	158	7	4,4	150 ÷ 164		
<i>pūylė</i>	5	70	4	5,7	66 ÷ 74	} 5,6 > 4,59	99,9
<i>pūlė</i>	5	93	4	4,3	89 ÷ 97		
<i>pūyda</i>	5	91	7	7,7	84 ÷ 99	} 3,2 > 3,17	99
<i>pūda</i>	5	102	4	3,9	98 ÷ 106		
<i>tūy</i>	5	140	6	4,3	134 ÷ 146	} 11,4 > 4,59	99,9
<i>tū</i>	5	172	2	1,5	169 ÷ 175		
<i>šūy</i>	5	127	9	6,9	117 ÷ 137	} 6,7 > 4,59	99,9
<i>lašū</i>	5	157	5	3,1	151 ÷ 163		
<i>ausljs</i>	5	41	6	13,7	35 ÷ 47	} 14,2 > 4,59	99,9
<i>saušts</i>	5	88	5	5,6	82 ÷ 94		

i^i , $ū^u$ nuo i , $ū$ skiriasi tik pirmojo intensyvumo kreivės kritimo (įdubimo) atstumu nuo garso pradžios. Monoftongų intensyvumo kreivės kritimas yra arti garso pabaigos, dažnai pačioje pabaigoje, diftongoidų – arčiau garso pradžios. Atstumų nuo garso pradžios iki intensyvumo kreivės kritimo skirtumas statistškai reikšmingas (žr. 5 lentelę). Taigi diftongoidai turi tam tikrą polinkį į dvi viršūnes, jie lyg suskaidyti į dvi dalis (žr. 2 ir 3 pav.).

3 pav. $ū^u/ū$ intensyvumo kreivė. Ištinė linija pažymėtas $ū^u$ (*pūylė*), punktyrine – $ū$ (*pūlė*) intensyvumas

6. Išvados

Tyrimas parodė, kad bendrinės kalbos *ie*, *uo* ir *y*, *ū* atitikmenys pietų žemaičių tarmėje atlieka distinktyvinę funkciją. Kadangi diktoriai ir auditoriai buvo įvairaus amžiaus (nuo 17 iki 50 metų), galima teigti, jog didesnės šių garsų niveliacijos dar nėra. Žinoma, kai kuriose vietose ir kai kuriose formose jie gali būti sutapę. Atrodo, kad *gerísims* „geriesiems“, *numĩšĩ* „namuose“ tipo formose yra tariami monoftongai.

Bendrinės kalbos *ie*, *uo* ir *y*, *ū* atitikmenys pietų žemaičių tarmėje skiriasi trukme (balsių ir diftongoidų trukmės santykis 1,13:1), formantinių zonų vidurio dažnumais bei atstumu tarp formantinių zonų (i^1 ir i), intensyvumo kreivės įdubimo atstumu nuo garso pradžios. Diftongoidai tarimo pradžioje yra atviresni, žemesnio pakilimo, kompaktiškesni, negu atitinkami monoftongai. Prieš monoftongus esantys sonantai gerokai minkštesni. Tarimo pabaigoje garsų akustinės – artikuliacinės savybės mažai kuo skiriasi, todėl bk. *ie*, *uo* atitikmenims būdinga dviguba artikuliacija: iš pradžių tariami atviri, vos ne vidutinio pakilimo balsiai, pabaigoje – garsai, beveik sutampą su ilgaisiais monoftongais. Kartais i^1 pabaiga (ypač žodžio gale) labai primena *j*. Kai kurių žmonių tartyje dvibalsiškumo beveik negirdėti – jieitaria tik atviresnius ir žemesnio pakilimo monoftongus (tokio tarimo atvejų girdėta apie Švėkšną).

Reikia tikėtis, kad ir fonologinio diftongoidų įvertinimo klausimas netrukus bus išspręstas. Atrodo, ir dabar nėra abejonės, kad fonologinės $i^1:i$, $u^1:u$ opozicijos yra visiškai realios, tik atviras lieka klausimas, kuo laikyti diftongoidus: savarankiškais balsinėmis fonemomis, $[i]$, $[u]$ ilgaisiais koreliatais ar $[i]$, $[u]$ + $[j]$. $[v]$ tipo dvibalsiais.

Kaip ten bebūtų, norėtusi tikėti, kad po šio tyrinėjimo nebebus ginčijamasi dėl paties $u^1:i$, $u^1:u$ opozicijų realumo – tai visiškai tikras ir neabejotinas dalykas. Žinoma, tuo nenorima pasakyti, kad rišioje (ypač labai greitoje) kalboje tos opozicijos negali būti neutralizuojamos; gali jų neskirti ir atskiri žmonės.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЮЖНОЖЕМАЙТСКИХ ДИФТОНГОИДОВ i^1 , u^1 (= *ie*, *uo* ЛИТ. ЯЗ.)

Резюме

На основании результатов аудитивного, спектрографического и осциллографического анализа делается заключение, что южножемайтские дифтонгоиды i^1 , u^1 , несомненно, противопоставляются соответствующим монофтонгам *i*, *u*. Дифтонгоиды короче, в начале произношения они более открыты, более компактны, чем соответствующие монофтонги. К концу звучания акустико-артикуляционные особенности дифтонгоидов и монофтонгов почти полностью совпадают.